

Inger Bjørn Knudsen, Lotte Isager, Mette Lund Andersen & Ida Theilade

Inger Bjørn Knudsen er cand.mag i historie og museologi fra Københavns Universitet. Hun har siden 2009 været museumsinspektør på Lemvig Museum. Inger interesserer sig især for vestjysk mentalitetshistorie og forholdet mellem det vestjyske landskab og de mennesker, der har levet og lever i det, samt hvordan den gensidige påvirkning mellem landskab/natur og mennesker kommer til udtryk i en vestjysk kontekst.

Mette Lund Andersen er cand.mag i europæisk etnologi og leder af Lemvig Museum siden 2007. Mette har tidligere arbejdet med Klosterhedens historie og interesseret sig for skovens kultiverende væsen. Hun har gennem sin tid på Lemvig Museum beskæftiget sig med vestjysk særpræg og vestjysk selvforståelse, og især vestjydernes forhold til den vestjyske natur.

Lotte Isager er antropolog og geograf, Ph.d. Hun er ansat som museumsinspektør på de Kulturhistoriske Museer i Holstebro og har siden 2019 ledet projektet "Nordvestjyllands kulturhistorie som etnobotanik", et samarbejde mellem fem kulturhistoriske museer og forskere fra Aalborg og Københavns universiteter. Lotte er særligt optaget af, hvordan planter og dyr kan blive synliggjorte og integrerede i kulturhistorien som andet og mere end ressourcer for mennesker. Forud for dette arbejde har hun i tyve år forsket og undervist i naturforvaltning, landbrugsudvikling og institutionel kapacitetsopbygning ved universiteter og forskningsinstitutioner i Danmark, Thailand, Vietnam, Kenya og Tanzania.

Ida Theilade er professor i etnobotanik og forvaltning af tropiske skove ved Institut for Fødevarer- og Ressourceøkonomi på Københavns Universitet. Hun har gennem de seneste 25 år arbejdet med etnobotanik og forvaltning af tropiske skove som både forsknings-, undervisnings-, og formidlingsfelt. Ida underviser

kurset Anvendt Etnobotanik på Københavns Universitet og vejleder PhD- og kandidatstuderende i etnobotanik primært i troperne men i stigende grad også i Europa og Danmark. Siden 2020 har hun deltaget i projektet "Nordvestjyllands kulturhistorie som etnobotanik". Ida Theilade er Chair for International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA) og medlem af WWF Danmarks Videnskabelige Komite.

Keywords: Etnobotanik. Klosterheden Plantage. Vestjylland. Heterotopi. Foucault. Natur-kultur.

KLOSTERHEDEN PLANTAGE

– en skov af træer og heterotopier

Klosterheden Plantage, Danmarks tredjestørste skovområde, ligger i Vestjylland.

Området blev statsskov i 1880 og har siden ændret sig fra hede til skov.

Driftsmæssigt har plantagen siden 1970'erne fået voksende fokus på andre formål end produktion af træ. Artiklen handler om, hvad Klosterheden anno 2022 betyder for de ca. 180.000 besøgende, som årligt kommer der. Baseret på et varieret datamateriale, herunder interview med skovens brugere, analyserer artiklen Klosterheden som rum for befolkningens rekreation og livsglæde. Vi argumenterer for, at Klosterheden for brugerne er en heterotopi – et "andet" eller "anderledes" sted.¹ Mange kommer i skoven som en slags terapi eller for at få et frirum fra hverdagens pressede tidsplaner og gøremål. Alle nyder skoven, men de færreste kender de træ- og plantearter, som skaber dens heterotopiske kvaliteter. Sidst i artiklen diskuterer vi Klosterhedens heterotopiske kvaliteter i sammenhæng med Foucaults begreb om "governmentality", som viser sig i borgernes vilje til at styre sig selv i pagt med staten og arbejdsmarkedets ønsker og rationalitet.

Hvad er en skov, og hvad betyder en skov? To forskellige og nært forbundne spørgsmål, som kultur- og samfundsforskningen rummer adskillige og varierende svar på. I kulturhistorisk faglitteratur kredser en type svar om skoven

1 Citeret fra Foucault 1986.

som bærer af særlige kulturelle værdier, hvorigennem skoven knyttes til bestemte politisk-filosofiske idéer om natur, nation eller menneskelivets mening i verden. Eksempelvis optræder Englands skove i analyser af myterne om Robin Hood som et politisk ideal-rom, hvor borgerlige frihedsrettigheder defineres og forsvares i mødet med tyranni, indtil en retfærdig og samlende kongemagt er etableret.² Frankrigs skove ses historisk som repræsentant for idéen om orden og rationel statsmagt igennem videnskabeliggjort skovdrift.³ I tysk kulturhistorie repræsenterer skoven germanernes fødsel som folk, jævnfør den romerske historiker Tacitus' beretning om uddrivelsen af romersk militærmagt fra Germanias skovklædte grænseområder. Senere tiders tyske magthavere har refereret til skoven i mere moderne nationalromantiske myter, inklusive nazisternes brug af skoven som hjemsted for ægte tysk blod og jord.⁴ Andre eksempler på særlige kulturhistoriske forståelser af skoven er den amerikanske naturelsker og forfatter, Henry David Thoreau's (1817-1862) essays om "Walden", hvor skoven anses for hjemsted for menneskets sande, ægte, sublime liv i modsætning til det industrialiserede byliv.⁵ Eller John Muir's (1838-1914) beskrivelser af nåleskovene i Yosemite og de gigantiske redwoodtræer i Californien som national-religiøse helligdomme, hvor mennesker kunne erfare den dybe spirituelle samhørighed mellem deres individuelle sjæl, nationens kollektive håb og kraft og selve Guds ånd.⁶ Begge disse forfattere har frem til nutiden haft væsentlig indflydelse for amerikaneres forståelse af (visse) skove som dele af et ur-amerikansk "wilderness" og reservoir for national åndelig renhed.

En anden type faglitteratur om skov kredser mere om forvaltningsperspektiver og omhandler for eksempel skoven som et rekreativt rum – i modsætning til et forst-økonomisk produktionsrum. Her er fokus på skovens betydning for dens menneskelige brugere i form af de følelsesmæssige og symbolske aspekter af deres oplevelser i skoven. Skoven beskrives som et naturområde, hvor mennesker afstresser eller nyder følelser af ro og velvære.⁷

Alt i alt indeholder faglitteraturen adskillige skiftende, ofte overlappende, betydninger af skoven gennem tiden. Selv skove, som umiddelbart forekommer frie og uafhængige af kulturen, viser sig ved nærmere undersøgelse at være tydelige kulturelle produkter.⁸ Det gælder også for danske skove.⁹

2 Barczewski 2000.

3 Ford 2004, identificerer opkomsten til denne idé hos Jean Baptiste Colbert's (1619–1683) planer om "bon ménage des bois" under Ludvig den 14.

4 Schama 1995, s. 75–134 gennemgår skovens betydning i tysk nationalismehistorie og –mytologi.

5 Thoreau 1854/2015.

6 Muir 2012.

7 O'Brien 2005; Oustrup 2007; Henwood and Pidgeon 2001.

8 Schama 1995, s. 9.

9 Fritzboeger 2005.

I Den Danske Ordbog er en skov defineret som ”en bevoksning der består af forholdsvist høje træer, og som dækker et større areal”.¹⁰ Sådan en bevoksning er Klosterheden Plantage, spredt over 6.400 hektarer mellem Lemvig, Struer og Holstebro. Frem til 1880 bestod området af privatejede, lyngklædte hedeparceller, som i 1880 blev opkøbt af staten, hvorefter beplantningen af heden tog fart. Plantagen har siden været drevet som statsskov, de første mange årtier med schweizisk bjergfyr som dominerende art for at skabe læ for de økonomisk mere attraktive grantæer. Nu om dage er bjergfyr for længst udfaset. Nåletræer udgør størsteparten af plantagen, og kun 600 hektarer er tilplantet med løvtræ.¹¹ Det oprindelige formål med tilplantningen af Klosterheden var at tjene penge på salg af brænde og tømmer, men plantagens økonomi blev som følge af øgede udgifter til arbejdslønninger og faldende priser på træ i løbet af 1900-tallet aldrig videre rentabel.¹² Anno 2022 drives Klosterheden Plantage af Naturstyrelsen med fokus på tømmer- og flisproduktion, men rekreative formål er blevet mere og mere vigtige i løbet af de seneste årtier. Det anslås, at Klosterheden har 180.000 årlige besøgende.¹³ De kan via plantagens hjemmeside eller via skilte, plancher og brochurer placeret på centrale steder i plantagen orientere sig om området og bevoksningens historie, udvalgte plante- og dyrearter, diverse vandre- og cykelruter samt forskellige seværdigheder som Egehaven, Fladhøj og Mølløsøen.

Artiklen handler om, hvad Klosterheden Plantage betyder for de mennesker, som regelmæssigt færdes i skoven. Vi argumenterer for, at de besøgende ganske afgjort værdsætter skoven – både for dens vidtstrakte areal og dens høje træer og øvrige planter. Ikke fordi særlig mange af de besøgende kender de enkelte arters navn og biologiske kendetegn, men fordi de oplever træerne og planterne som medskabere af Klosterheden som forskellige, ”andre” kulturelle og sociale rum og steder – eller det, som den franske historiker og filosof Michel Foucaults har kaldt ”heterotopier”.¹⁴

Klosterheden Plantage findes således både som et fysisk, geografisk sted i Vestjylland og som et diskursivt, institutionelt og virtuelt sted. Klosterheden i form af forskellige heterotopiske rum og steder, er det, de besøgende primært kommer i skoven for at opleve. I artiklen undersøger vi derfor, hvad vi kan lære om Klosterheden ved at udforske den ud fra Foucaults seks principper om heterotopier. Vi spørger også, hvilken rolle planter spiller for oplevelsen af Klosterheden som heterotopi. Det analytiske fokus på Klosterhedens heterotopiske kvaliteter tilføjer nogle aspekter af skoven, som typisk udelades i de ovennævnte typer skovlittera-

10 <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=skov&tab=for> (Besøgt 3/5 2022)

11 Driftsplan 2002-2017.

12 Isager et al. 2022.

13 <https://naturstyrelsen.dk/naturoplevelser/naturguider/klosterheden/historie/> (Besøgt 16/3 2022).

14 Foucault 1986.

Lemvig Museum brugte Mads Krabbes eventyrlige fotografi fra Klosterheden som invitation til borgerne om at sende "postkort" om deres tanker og oplevelser i skoven.

tur. Ved at undersøge skoven som heterotopi understreger vi, at skovens forskellige rekreative rum nødvendigvis må forstås i sammenhæng med et større socialt og politisk rum, hvor brugernes øvrige liv finder sted. Samtidig åbner heterotopibegrebet for en forståelse af, at skoven/rekreationsskoven ikke udgør ét homogent rum præget af bestemte kulturelle værdisæt, men derimod omfatter en heterogen og overlappende samling af bio-kulturelle rum.

Heterotopier – de "andre steder" i vores liv

I et interview med tidsskriftet *Hérodote* i 1976 kritiserede Michel Foucault noget, han anså for en udbredt misforståelse af forholdet mellem tid og rum i historieforskningen. "Space was treated as the dead, the fixed, the undialectical, the immobile. Time, on the contrary, was richness, fecundity, life, dialectic".¹⁵ Ifølge Foucault er dette fokus på tid misvisende. Hvis man kun forstår historie ud fra et begreb om fremskridt og begivenheder ud fra deres formål, ender man med at forbinde "small islands of coherence" og udfylde hullerne mellem dem med li-

15 Topinka 2010, s. 55.

nær progression”.¹⁶ Den form for tidslig analyse overser betydningen af rummet – geografien – i historien, erkendte Foucault i interviewet.

Han udviklede senere sine tanker om rummets historicitet i artiklen ”Of other spaces” (*Des Espaces Autres*), baseret på en tidligere forelæsning fra 1967 og publiceret i 1984 i det franske tidsskrift *Architecture-Mouvement-Continuité*.¹⁷ Udgangspunktet for Foucault er her, at menneskers relationer til og forståelse af de steder og rum, som deres liv udfolder sig i, netop er historiske og dermed skiftende gennem tiden.¹⁸ Hvor fx Middelalderens rum ifølge Foucault var en hierarkisk, guddommeligt ordnet samling af steder (hellige og profane, urbane og rurale, osv.), hvor alting havde sin rette plads, lever nutidens mennesker i et mere flertydigt, åbent, dynamisk rum, der manifesterer sig i forskellige netværk og relationer mellem simultant eksisterende steder. Det kan være såkaldt ”almindelige” steder som eksempelvis der, hvor man bor og hviler sig (huset, soveværelset, sengen) eller slapper af (caféen, biografen, stranden) eller arbejder. Men Foucault er i artiklen mest optaget af det, han kalder for ”andre” eller ”anderledes” steder. Det er steder, som har den pudsige egenskab, at de indgår i relationer med alle de almindelige steder på den måde, at de spejler dem, forvrænger dem, stiller spørgsmål til dem og dermed måske ændrer menneskers oplevelser og forståelser af de almindelige steder.¹⁹ Disse ”andre steder” findes i to former: Som ”utopier” – perfekte idealsteder, som ikke findes i virkeligheden. Eller som ”heterotopier” – virkeligt eksisterende steder, som repræsenterer en alternativ ordning af rummet og som paradoksalt nok er både adskilt fra og forbundet med alle andre rum, som mennesker færdes i.

Begrebet heterotopi er oprindeligt et medicinsk udtryk for fejlplacerede organer eller andre kropsdele. Filosofen og sociologen Henri Lefebvre brugte begrebet i sit store værk om den sociale produktion af rum og den urbane revolution.²⁰ Lefebvre formulerede sin forståelse af heterotopier i et politisk og historisk perspektiv, som knyttede begrebet til forhold om marginalitet og social differentiering og kontrol.²¹ Foucaults forståelse af heterotopier er ikke partout forbundet med social konfrontation og kamp. Han nævner selv så forskellige steder som museer, biblioteker, haver, fængsler og kirkegårde som eksempler på heterotopiske steder.²² Begrebet er følgelig blevet taget op af andre forfattere i analyser af bl.a. kirker, kirkegårde, museer, biblioteker og havernes kulturhistorie.²³

16 Ibid.

17 Oversat til engelsk af Jay Miskowicz i *Diacritics* 1986.

18 Foucault skelner ikke systematisk mellem rum og sted.

19 Foucault 1986, s. 23–24.

20 Lefebvre 1991; Lefebvre 2003.

21 Se Kahraman et al. 2018.

22 Foucault 1986. Se også Johnson 2006.

23 Shackley 2002; Johnson 2008; Lord 2006; Damsholt 2012; Radford et al. 2015; Esmann Knudsen 2019.

Foucault er blevet kritiseret for manglende præcision i sin definition af heterotopibegrebet både i *Of other spaces* og i bogen *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*, hvor han også anvender begrebet.²⁴ Genocchio påpeger, at Foucaults forståelse af heterotopier er så bred, at alle steder næsten kan siges at være heterotopiske, hvormed begrebet bliver meningsløst.²⁵ Saldanha anfører, at Foucaults strukturalistiske fokus på heterotopier som modsætninger til almindelige steder underminerer selve idéen om, at de også spejler og er forbundet med hinanden.²⁶ Johnson er uenig i denne kritik. ”Heterotopia is above all a relational conception that shares some structuralist features, but it does not imply a closed or complete system or hidden structures that designate absolute difference”.²⁷

I nærværende artikel vil vi ikke gå nærmere ind i en teoretisk begrebsdiskussion om heterotopier, da vi primært er optaget af, hvordan Foucaults begreb kan bidrage til en forståelse af, hvad Klosterheden Plantage betyder som sted og rum for de mennesker, der færdes i skoven. I artiklen vil vi undersøge dette spørgsmål ud fra de seks principper eller karakteristika om heterotopier, som Foucault definerer.²⁸ Analysen åbner for en forståelse, dels af at plantagen omfatter flere, forskelligartede bio-kulturelle rum og karaktertræk, dels af at plantagens betydning for brugerne nødvendigvis må forstås i relation til deres oplevelser af de ”almindelige steder”, hvor de tilbringer størsteparten af deres liv, herunder ikke mindst deres arbejdsliv. Sidst i artiklen diskuterer vi derfor også Klosterhedens heterotopiske kvaliteter i sammenhæng med Foucaults begreb om ”governmentality” eller ”the conduct of conduct”, som manifesterer sig i borgeres evne og vilje til at styre sig selv i pagt med staten og arbejdsmarkedets ønsker og rationalitet.²⁹ Dette sætter statskovens tilbud om rekreative rum til borgerne – og brugernes flittige brug af skoven til terapi og afstresning – i et mere kritisk lys end begrebet om heterotopi i sig selv antyder.

Metoder

Artiklen er baseret på data indsamlet af forfatterne i forbindelse med et forskningsprojekt om lokale borgeres forhold til Klosterheden Plantage. Projektet er et delprojekt af et større forsknings- og formidlingssamarbejde om planters roller i kulturhistorien, støttet af Velux fonden og med deltagelse af Lemvig Museum, Struer Museum, Museum Thy, De Kulturhistoriske Museer i Holstebro samt Stenaldercenter Ertebølle. Forskellige dataindsamlingsmetoder blev brugt for at opnå

24 Foucault 1986; Foucault 1994.

25 Genocchio 1995.

26 Saldanha 2008.

27 Johnson 2013:794.

28 Foucault 1986.

29 Dean 2010.

indsigt i forbindelserne mellem steder, erindringer og følelser i mødet med planter og landskaber i Klosterheden for forskellige brugere af skoven:

- 3 fokusgruppeinterview med ældre lokale mænd (7) og kvinder (5) for at afsløre erindringer knyttet til deres egne og deres forældre og bedsteforældres forhold til skoven.
- 6 ”vandrende” interviews og 1 interview i hestevogn. Informanterne var 4 mænd og 3 kvinder i alderen 22-75 år. Her fik informanterne til opdrag at lægge en rute til et eller flere særligt betydningsfulde steder. Informanterne viste vej og fortalte undervejs om, hvad han/hun lagde mærke til og hvilke fortællinger, erindringer, tanker og følelser, der knyttede sig til disse steder.
- 14 semistrukturerede interviews med informanter repræsenterende forskellige brugergrupper, aldersgrupper og køn: 8 kvinder og 5 mænd i alderen 35-75 år. I nogle af interviewene indgik en øvelse, hvor informanterne skulle tegne det, de forbandt med et særligt betydningsfuldt sted.
- 46 spørgeskemabesvarelser; 40 indsamlet på gaden i Lemvig 6 indsamlet ved Møllesøen i Klosterheden. Ca. 21 mænd og 33 kvinder deltog, og de var i alderen mellem 18-75 år. Der blev bl.a. spurgt til følgende: Har du et særligt sted/yndlingssted? Er der nogle planter, du særligt lægger mærke til og forbinder med Klosterheden? Hvad betyder Klosterheden for dig?
- ”Postkort” fra Klosterheden. Vi lancerede en lille kampagne i lokalområdet, hvor vi efterlyste postkort. Vi modtog 30 individuelle postkort + 3 postkort fra institutioner. Afsenderne var aldersmæssigt fra pensionister til børnehaverbørn. Postkortene var af forskellig karakter (tekster, digte, video, lyd, billeder, tørrede svampe).
- Brugerinddragende udstilling. Gæsterne blev opfordret til at placere en nål ved deres yndlingssted på et stort kort over Klosterheden, samt skrive en begrundelse for dette stedvalg.
- Observation af brugerrådsmøde i Naturstyrelsen Vestjylland bestående af repræsentanter fra de respektive kommuner og interesseorganisationer som Dansk Idrætsforbund, Dansk Ornitologisk Forening, Landboforeninger, Fritidsrådet og Danmarks Naturfredningsforening.

Klosterhedens heterotopiske egenskaber ud fra Foucaults 6 principper

1. ***Heterotopier findes i alle kulturer til alle tider, men i forskellig form.*** Foucault nævner særligt to eksempler, som han kalder for henholdsvis ”krise-heterotopier” (fx rituelle steder til overgangssituationer for menstruerende kvinder, nygifte par, manddomsprøver) og ”afvigelses-heterotopier” (fx fængsler, psykiatriske hospitaler, plejehjem).

Allerede i første halvdel af 1900-tallet, mens tilplantningen af Klosterheden endnu var undervejs, blev plantagen brugt som rum for afretning af arbejdsløse borgere, som blev sendt på arbejdsophold i den voksende skov. I årene omkring 1920 stod foreningen Arbejde Adler for dette arbejde, mens der i perioden 1939-1960 var tale om en statslig lejr mod ungdomsarbejdsløshed, som efter 1945 blev omdøbt til en arbejdsteknisk ungdomsskole.³⁰ De unge fik en struktureret hverdag med faste arbejdstider og spisetider, og de lærte praktisk arbejde, typisk jordarbejde eller plantningsarbejde. Fra statslig side havde man et ønske om at få mere duelige og disciplinerede samfundsborgere ud af de unge mennesker gennem hårdt arbejde, undervisning og den luftforandring et ophold i skoven gav. Samtidig var der indlagt en terapeutisk målsætning i disse ophold ud fra idéen om, at ”i Guds frie natur ville arbejdsløshedens depressive virkninger blive jaget på flugt”.

I 1970’erne og senest i 2013 opstod tilsvarende politiske initiativer, hvor langtidsledige og socialt udsatte borgere blev sendt i Klosterheden (og andre statsskove) for at plante træer. Ifølge Miljøministeriet anno 2013 var det særligt godt for disse borgere at komme ”ud og plante træer, passe dyr og hjælpe sjældne planter”, fordi ”frisk luft og rigtige arbejdsopgaver kan give hårdt tiltrængte succesoplevelser og et styrket selvværd”.³¹ Enhedslistens Per Clausen gav udtryk for, at “[...] Arbejde under åben himmel styrker sundheden og giver sociale relationer for mennesker, der ellers ofte mangler et stærkt netværk”.³²

Klosterheden Plantage har på denne måde længe fungeret som afvigelses-heterotopi i den forstand, Foucault identificerer i sit første princip, og som også falder ind under Lefebvres forståelse af heterotopier som særlige rum for magtudøvelse, hvor marginalisering, social differentiering og kontrol finder sted. Her kan magten både vise sig i form af tvangsarbejde og tilbud om terapi på institutionelt eller individuelt plan. I forlængelse af denne historiske tradition er det nævneværdigt, at Naturstyrelsen nu om dage i samarbejde med egnens kommuner faciliterer rygestopkurser, forløb for ældre og for mennesker med handicap eller psykiske udfordringer og tilbyder meningsfyldt aktivering af langtidsledige. Disse forskellige tiltag i skoven har til formål at give borgeren motivation for at klare hverdagslivet, forbygge ensomhed og højne livskvaliteten. I 2021 arbejder man således i forvaltningen af Klosterheden med at ”bringe naturen i spil som ressource, ikke kun for de ressourcestærke, men også for dem, der har det svært”, som skovrider Poul Ravnsbæk udtrykker det:

”Vi har rygestopkurser, kræfttramte, stress, depressionsramte, unge som ikke er blevet helt klar til at komme videre fra skolen. Det foregår i tæt samarbejde med kommunerne, for det er sådan set kommunernes opgave, vi er

30 Jakobsen og Rubæk 1981; Sode-Madsen 1985.

31 Pressemeddelelse fra Miljøministeriet, citeret i Politiken 17.7.2013.

32 Ibid.

en form for underleverandører. Det er indtægtsgivende virksomhed for os. [...] Pt har jeg 2 funktionærer og 4 skovarbejdere, der arbejder med dette. 6 ud af 30, så det fylder faktisk en hel del. Det er et udviklingsområde for Naturstyrelsen”.³³

2. *Enhver heterotopi har en præcis og veldefineret funktion i samfundet, men heterotopiens funktion kan godt ændre sig over tid. Foucault nævner kirkegården som eksempel på en heterotopi, der førhen var en del af kirkens umiddelbare omgivelser og dermed et helligt rum. Nu om dage er mange kirkegårde 'en slags by for sig selv', som alle mennesker rundt om har forbindelser til via afdøde familiemedlemmer eller venner.*

Klosterhedens heterotopiske kvaliteter er opstået i løbet af de seneste fem-seks årtier af plantagens historie. Forinden var området snarere et "almindeligt" sted/rum for lokalbefolkningen. For 150 år siden var Klosterheden en privatejet hede. Det vil sige et sted, hvor folk arbejdede med at græsse dyr, sanke lyng, grave tørv, samle bær. Hvis ikke lokale kræfter og siden staten havde opkøbt og tilplantet hedelodderne, var området sandsynligvis blevet til landbrugsjord. I hele sin levetid har Klosterheden Plantage haft skiftende og veldefinerede funktioner fra sandflugtsbekæmpelse til tømmerproduktion til flis-produktion til psykosociale funktioner til nutidens biodiversitetsreservoir, artsbeskyttelse og grundvandsvandsbeskyttelse. Alt sammen nedfældet i love, bekendtgørelser og forvaltningsplaner. Og alt sammen knyttet til plantagen som arbejdsplads og dermed det, Foucault vil henregne under "almindelige" steder. Men med et gradvist voksende statsligt fokus på plantagens rekreative muligheder siden slutningen af 1960'erne, er Klosterhedens heterotopiske kvaliteter blevet en realitet – samtidig med at funktionen som arbejdsplads og produktionsrum stadigvæk findes.

"Hvis man kigger historisk på Skov- og Naturstyrelsen, så var vi en bræddefabrik. Vi skulle bidrage til velfærdssamfundet økonomisk ved at producere råvarer til dansk træindustri. Og det lå ikke i kortene, at vi skulle spille ressourcer eller kræfter på andet. Det er skiftet. Folk er flyttet ind til byerne, og naturen er blevet fjern. Og jo mere vi er blevet urbaniseret, jo større har behovet været for at gøre naturen tilgængelig. Og der har vores indhold ændret sig fra at være bræddefabrik til også at kigge på friluftsliv og på naturindhold og biodiversitet".³⁴

33 Interview Poul Ravnsbæk 4.6.2020. Skovrider i Naturstyrelsen Vestjylland siden 2019.

34 Interview Poul Ravnsbæk 6.4.2020. Skovrider i Naturstyrelsen Vestjylland siden 2019.

Interview med Klosterhedens besøgende viser, at skoven i dag er et yderst populært sted for omegnens borgere at motionere individuelt eller i grupper – gående, cyklende, ridende. Familier bruger området til legeaftaler på legepladserne eller til større årlige sammenkomster. Dertil bruges skoven på forskellig vis af mennesker, der har ”ondt i sjælen”, er i svære situationer, eller står overfor store livsombæltninger. Skoven tilbyder et præstationsfrit rum, hvor der ikke stilles krav til specielle kompetencer. I skoven kan man komme som man er og bare være til som menneske. På det plan tilbyder skoven – i modsætning til almindelige steder – et frirum, hvor skovens brugere kan restituere sig, sænke paraderne og bearbejde dårlige oplevelser og finde løsninger på hverdagens problemer. Det er en altovervejende vigtig funktion i brugernes øjne.

”Og hvis jeg er sådan lidt smådyster eller lidt trist over et eller andet, eller der er et eller andet jeg simpelthen synes er for galt, så kan jeg gå ud i skoven og så efter et kvarter til 20 minutter, så har jeg det vidunderligt og har glemst stort set alt, og synes at livet, det er jo altså bare så rart. Jeg føler jeg oplader med energi. [...] Det er godt. På en eller anden måde, så gør det bare godt i sjælen”.³⁵

Skovens forskellige brugergrupper kan have indbyrdes uforenelige ønsker til skoven. En fugleentusiast udtrykker sig fx skeptisk om en udvidelse af et mountainbike-spor. Omvendt ønsker nogle af mountainbike-rytterne sig mere frirum, hvor der ikke skal tages hensyn til gående på ruterne gennem skoven. I interviewene med de besøgende synes der dog at være en gennemgående trang til at bringe forskellige – til tider modstridende – interesser og rum sammen i fordragelighed.

”Altså, der må gerne være mennesker her – jeg vil på ingen måde holde det for mig selv. [...] Lige da vi flyttede herop havde vi rigtig, rigtig mange kron dyr og rådyr [...] Og så blev mountainbiking vildt populært, og så forsvandt de lidt. Så var vi sådan lidt... synes vi det er en god idé, at alle de mountainbikere er her? Også fordi de lige pludselig invaderede det, [...] så der var lige en overgang, hvor vi var sådan lidt... ok, det skal vi lige vænne os til. Men altså, nu er dyrene begyndt at komme tilbage [...] Og det er så fint, at der er mountainbikere, de skal helt klart også have lov til at nyde skoven. [...] Det er Vestjylland, og det er en stor skov, så der er masser af plads til også at være sig selv [...]”.³⁶

35 Interview HT 9.9.2020. Kvinde ca. 55 år. Bor i Lemvig.

36 Interview NR 3.6.2020. Kvinde ca. 20 år. Er vokset op tæt på skoven.

Denne informants accept af at ingen har eneret på skoven, præger tydeligvis også Naturstyrelsens daglige forvaltning, hvor plantagens multifunktionalitet er en given sag. Det betyder, at Klosterheden ret beset på én gang er et ”almindeligt” sted og en heterotopi, alt efter synsvinkel og situation. Dette træk, mener vi, falder ind under Foucaults 2. karakteristika om heterotopier, som, ligesom Johnson har understreget, ikke nødvendigvis indebærer et éntydigt eller lukket system.³⁷ Foucault fastslår også selv, at en heterotopi er “[...] capable of juxtaposing in a single real place several spaces, several sites that are in themselves incompatible”.³⁸

3. En heterotopi kan indeholde vidt forskellige rum, som endda er indbyrdes uforenelige. Foucault nævner som eksempler på dette princip teatret, zoologiske haver, botaniske haver – steder, der kan bringe forskellige ting og rum sammen og skabe en illusion om andre verdener.

Til daglig omtales Klosterheden Plantage i ental bestemt form – som skoven, plantagen eller bare Klosterheden. Denne sprogbrug signalerer en generel opfattelse blandt vores informanter af Klosterheden som en relativt homogen enhed. Heterotopibegrebet understreger imidlertid, at Klosterheden både historisk og nutidigt omfatter flere forskellige rum og naturtyper og det, Foucault kalder illusioner om andre verdener. Siden anlæggelsen har plantagen været komponeret af træarter fra andre lande, som ikke førhen var naturligt hjemmehørende i Danmark. I plantagens anlægningsfase fra 1870’erne og ca. et halvt århundrede frem, trak man på erfaringer fra tidligere plantageanlæg i Danmark og Tyskland. Derfra vidste man, at bjergfyrrer indført fra Schweiz var hårdfør og kunne klare sig i kampen mod lynen og den salte, hårde vestenvind. På den måde genskabtes et alpint bjerglandskab for en tid på den jyske hede, indtil mere værdifulde grantræer – heraf gennemgående træarter af udenlandsk oprindelse – begyndte at dominere i plantagen fra 1940’erne.³⁹ Danske løvtræarter begyndte først at vinde frem i slutningen af 1900-tallet. Klosterheden er med andre ord et sted, der bringer eksotiske træ- og plantearter sammen, som hverken hører til i Klosterheden eller hører sammen med hinanden. Plantagen indebærer i den forstand en illusion om et stykke lokal natur.

”Jeg tænker tit, at det er en dyrket skov, det er jo ikke en naturlig skov. Jeg kan godt lide de steder i skoven, som er mere naturlige. Der er selvfølgelig ingen steder i skoven, der er naturlige, men der er nogen steder, som har

37 Johnson 2013:794.

38 Foucault 1986, s. 25.

39 Driftsplan for Klosterhedens Distrikt, 1956 – 1971, s. 165.

fået lov til at stå og forfalde, og så springer det i løvskov, som det egentlig ville gøre naturligt. De steder er ret fantastiske”.⁴⁰

For de besøgende er der imidlertid ikke kun tale om en illusion om natur. Klosterheden ER natur på samme tid, som den er kultur. Træerne og planterne er jo virkelige. De lever. Fotosyntese og energiomsætning foregår dagligt.

Og netop den overvældende tilstedeværelse af natur kan ind imellem give de besøgende en oplevelse af uhygge i form af skræk for – eller erfaring med – at fare vild. Nogle udtrykker også følelsen af ubehag og uhygge i de lysfattige afsnit af plantagen, der domineres af snorlige rækker af store, tætte grantræer. Eller fortæller om oplevelsen af at føle sig helt malplaceret som menneske i skovens samling af forskellige andre arter.

”Jeg har for nogle år siden stået derude og været punkteret [og kunne lugte kron dyr...] og så lige pludselig kigger jeg bare rundt, og så kan jeg se, der står sådan en masse øjne hele vejen rundt. Så står der sådan en hel flok og kigger på én”.⁴¹

Skønt de fleste mennesker er klar over, at området plante- og dyreliv er sammensat og styret af mennesker, og dermed ikke er natur i betydningen ikke-kultiveret, så oplever de besøgende generelt tydeligvis plantagen som en form for ”natur” og ”skov” med fugle, kron dyr, rådyr, ulv, bæver, som alle kræver deres rum side om side med de besøgendes egne ”motionsrum” og ”terapirum”. Plantagen som et statsligt styret og kontrolleret rum forvrænges af oplevelsen af skovafsnit med træer og dyr, der optræder skræmmende og udstiller menneskene som fremmedelementer i et heterotopisk rum af muligt kontroltab og fortabthed.

4. Heterotopier står i et særligt forhold til tiden. De er ofte knyttede til afgrænsede tidsafsnit. De kan få tiden til at stå stille. Foucault skelner mellem heterotopier såsom museer og biblioteker, der samler (”akkumulerer”) forskellige tider (”heterochonier”) i sig, og andre heterotopier såsom festivaler og events, som repræsenterer flygtigheden eller overgangstilstande midt i de almindelige steders tidslighed.⁴²

En analyse af Klosterheden ud fra dette princip åbner i endnu højere grad end det ovenstående tredje princip for en forståelse af skoven som et forskelligartet og omskifteligt sted fremfor en homogen enhed. Klosterheden er et sted, som på flere måder har akkumuleret forskellige tider eller ”heterochonier”. De ældste

40 Interview KMP 10.9.2020. Kvinde ca. 55 år. Bor tæt på skoven.

41 Interview LM 13.10.2020. Mans ca. 35 år. Bor i Lemvig.

42 Foucault 1986, s. 26.

informanter, vi interviewede, huskede plantagen fra de var børn i 1940'erne. Den var tilplantet, men "[dengang] kunne vi kigge over den... Vi kunne stå henne i Resen på en høj, og så kunne vi se syv kirker rundt [...] Og når vejret var klart, kunne vi se helt op Møborg".⁴³ For den ældre generation af besøgende i skoven peger træerne dermed tilbage til en fortid, hvor ingen af dem endnu var vokset til. Træernes højde og drøjde minder disse besøgende om, at de selv er blevet gamle. Samtidig fortæller de, at de som børn og unge sjældent kom i plantagen. Det var en arbejdsplads og som sådan snarere et almindeligt sted end et sted, hvor man ville gå tur eller rekreere sig i – i hvert fald ikke særlig hyppigt. Plantagens heterotopiske kvaliteter er i deres optik ikke nær så gamle, som de selv og plantagen er. De kvaliteter opstod først, da træerne var blevet store, og de blev for alvor nærværende for lokalbefolkningen efter 1970'erne, hvor der blev anlagt stier, bænke og andre faciliteter for at invitere folk ud i skoven.

Et fåtal af de ældre medborgere forklarede dog i interview, at de har levet hele deres liv i tæt, daglig kontakt med plantagen og kender den som deres egen dagligstue. De har fulgt plantagen på nært hold og set den forandre sig til skov, og de har livet igennem både arbejdet, gået tur, cyklet, redet og afholdt familiesammenkomster i skoven. Hele deres livstid og –erfaring er dybt forbundet med plantagens tid. Den daglige gå-, cykel-, eller ridetur mellem træerne kan for dem åbne et væld af associative erindringer, der hensætter dem momentant til svundne tiders oplevelser og verdener, ligesom duften og smagen af den berømte madeleinekage gjorde for fortælleren i Marcel Prousts berømte erindringsværk *På sporet efter den tabte tid*.

"Prøv at duft, man kan rigtig dufte skoven. Og den har ikke forandret sig den duft fra min barndom og så til nu. [...] Sådan en varm sommerdag, så er duften stadigvæk den samme".⁴⁴

Yngre informanter mindes, at "træerne har altid været høje", men træernes størrelse er alligevel med til at sætte også deres liv i relief. Træerne peger tilbage til en fortid, som gik forud for deres egen livstid, og samtidig peger de frem mod en fremtid, hvor skoven fortsat vil bestå, mens de besøgende selv vil være væk. Samtidig bærer træerne også foruden den alder, de har, på en cyklisk tidslighed, som påvirker alle besøgende. Selvom et træ er 150 år gammelt, springer det alligevel ud hvert forår med friske, unge skud. Træerne minder derfor på én gang de besøgende om fortiden, om naturens årlige genfødsel, og om den tid, de er i lige nu – forår, sommer, efterår eller vinter. De regelmæssige møder med træerne og den alder og

43 Fokusgruppe III 28.1.2020. Fokusgruppen bestod af 2 kvinder og 2 mænd i alderen 60–80 år. Alle er vokset op ved og bor stadig tæt på skoven.

44 Interview BR 3.6.2020. Kvinde ca. 75 år. Har hele sit liv boet tæt på skoven.

tidslighed, de bærer i sig, er med til at give flere af de besøgende en særlig oplevelse af ro. Som om tiden står stille, når de mærker tiden i skoven og i sig selv.

Mere konkret har Klosterheden akkumuleret forskellige "slices of time" i form af særlige dele af skoven, som har deres helt egen historie.⁴⁵ Et eksempel er Egehaven, hvor gamle egetræer og rester af en beskyttende jordvold fortæller kulturhistorien om de første planteskoler, som blev oprettet ved plantagens etablering i 1870'erne og 1880'erne. I dag udgør Egehaven en modsætning til den omgivende plantages lige rækker af langt yngre nåletræer. Et andet eksempel er Fladhøj, et stort lynglædt hedeområde, som ligger midt i Klosterheden. Stedet var formentlig et sted for møder og ofringer for flere tusind år siden, hvor området var dækket af lysåben urskov. I løbet af bronzealderen blev træerne fældet, og heden bredte sig som dominerende naturtype i de efterfølgende århundreder. Efter tilplantningen af plantagen voksede der skov frem, men en omfattende brand i 1968 ryddede hele området for træer. Det blev besluttet at lade det brændte område forblive hede – en historisk naturtype, som på det tidspunkt var ved at forsvinde helt. Siden da har man derfor vedligeholdt Fladhøjs store lynghede som et stykke levende naturhistorie midt i plantagen. Stedet er populært blandt de besøgende.

"Det er nok også fordi, heden kunne noget andet: Når man havde cyklet gennem kilometervis af nåletræer, der stod på række, og så komme herud hvor der var lys og luft og hedelærker og summen. Sådant en rigtig varm sommerdag, hvor lyset står og spiller i luften udover heden, og så alle duftene herude. Det er ligesom at komme hjem i mormors køkken."⁴⁶

Det er påfaldende, at opretholdelsen af såvel Egehaven som Fladhøj som særlige naturtyper og tidsafsnit i Klosterheden er udtryk for og forudsætter en stor grad af statslig kontrol og regulering. Adskillige plantearter, som Naturstyrelsen ikke ønsker i disse områder, spreder sig nemlig alligevel hvert år dertil. Disse planter følger ikke statens territoriale afgrænsninger og planer for Egehaven og Fladhøj. De truer de to skovafsnits særlige heterochroniske kvaliteter og betragtes derfor som invasive arter, der skal fjernes hvert år af skovarbejdere og frivillige hjælpere, for at stederne fortsat kan fremstå intakte som repræsentanter for fortidige naturtyper.

Møllesøen, som alle skovens brugere kender til, er endnu et eksempel på Klosterhedens sammenstilling af heterochonier. I Middelalderen lå her en vandmølle med en mølledam. Møllen brændte i 1887 og stedet blev solgt til den nyetablerede statsplantage, som rev bygningerne ned og tørlagde mølledammen. I 1976 fik Klosterheden en ny skovrider, som ville retablere Møllesøen og gøre stedet til en

45 Foucault 1986, s. 26.

46 Interview JH 16.11.2020. Mand ca. 65 år. Har boet det meste af sit liv tæt på skoven.

Møllesøen er det sted i hele plantagen, som flest besøgende nævner som det mest velkendte og værdsatte sted. For mange er det synonymt med selve Klosterheden Plantage.

attraktion for lokalbefolkningen. Reetableringen blev centrum i en heftig interessekonflikt mellem private lodsejere, naturfredningsinteresser og myndighederne. Efter mange juridiske tovtrækkerier blev Møllesøen naturfredet, på trods af at den er et 500 år gammelt kulturmiljø. Senere, i 1999, blev det – igen under protester fra lodsejere omkring Klosterheden – besluttet at udsætte 18 bævere i plantagens vandløb for at genetablere en art og bestand, som længe har været uddød. Forsøget har vist sig vellykket, og bestanden anslås nu at være på over 200 dyr.⁴⁷

5. *Heterotopier forudsætter et system af lukning og åbning, som på én gang gør dem isolerede og gennemtrængelige. Generelt er der ikke fri adgang som i offentlige rum. Adgang kan være tvungen (som i fængsler) – eller adgang kan være fri men dog indebære forskellige former for rituel renselse. Man skal have en form for tilladelse og kende de tegn, der giver adgang. Foucault nævner som eksempel nordiske saunaer og tyrkiske badstuer.*

47 <https://naturstyrelsen.dk/drift-og-pleje/baevere/> (Besøgt 3/5 2022).

Skovgrænsen ligner en mur i det fjerne, men Hans kender stierne, der åbner skoven for besøgende mennesker og heste.

Heterotopiens egenskab af på én gang at være lukket og gennemtrængelig møder vi allerede i Klosterhedens afgrænsende skovbryn, som tårner sig op som en mur, men som opløses når man kommer tættere på.

I dag er der offentlig adgang til hele Klosterheden, men brugernes adfærd reguleres fra statens side gennem veje, stiforløb, skiltning m.m. På mange skovveje er der formelt og åbenlyst forbud mod bilkørsel. De steder, hvor Naturstyrelsen gerne vil have borgerne til at komme, er der friluftfaciliteter som shelters, bålpladser og offentlige toiletter. Især i den østlige del af skoven er der imidlertid færre af den slags faciliteter og færre afmærkede stiforløb. Naturstyrelsen ønsker på denne måde via diskret *nudging* mere uformelt at lukke disse områder for mennesker og give plads til plante- og dyreliv.

”Naturstyrelsen har to hovedformål [...]. Det er friluftsliv og oplevelsesdelen, og det er biodiversitet og naturdelen. [Der er et] Clash mellem de to ben, da menneskets behov for friluftsliv og naturområder ikke altid går hånd i hånd med at skabe mere urørt natur og basis for flere arter”.⁴⁸

48 Interview Poul Ravnsbæk 4.6.2020. Skovrider i Naturstyrelsen Vestjylland siden 2019.

Citatet understreger det paradoks eller modsætningsforhold, som ligger i heterotopien Klosterheden. Forudsætningen for områdets funktion som heterotopi er planterne og dyrene, fordi de udgør skoven og skaber det andet eller anderledes rum for mennesker, som kan noget særligt. Men menneskers tilstedeværelse i disse andre/anderledes rum kan samtidig true dyr og planters levesteder. Det er en balance mellem beskyttelse og benyttelse.

Derudover kan man mere uformelt tale om, at Klosterheden skal lukkes op for folk. Det er tydeligt i størsteparten af de interview, som denne artikel bygger på, at næsten alle besøgende udpeger en eller flere "gatekeepere", som har åbnet eller introduceret skoven for dem. Nogle er kommet i skoven fra barnsben og er blevet initieret til skoven af forældre og/eller bedsteforældre. En stor del af de besøgende giver udtryk for, at de selv bevidst oplærer deres børn til at færdes i skoven og lære at nyde dens kvaliteter. Tilflyttere til lokalområdet kan tydeligt huske, hvem der første gang viste dem skoven, introducerede dem til et bestemt sted eller en bestemt aktivitet i skoven:

"Jeg fandt stedet, fordi vi har nogle venner, som vi hver oktober mødes med for at samle svampe, og så laver vi bål i et shelter og tilbereder svampene. Så det er gode venner, som bor i nærheden, der introducerede mig til skoven".⁴⁹

6. Heterotopier skaber en slags spejlbilleder af almindelige steder. En heterotopi kan være et vrængbillede på virkelighedens andre steder. Men samtidig har heterotopien som funktion at skabe et andet virkeligt rum, som er omhyggeligt velordnet og fuldkomment som kompensation for de almindelige steders ufuldkommenhed og uordentlighed. Foucault nævner Paradiset som den ultimative heterotopi. Modbilledet over alle modbilleder.

Et centralt og gennemgående begreb i datamaterialet omkring Klosterheden er *ro*. Ro opleves som både en modpol og et kompenserende rum, hvor arbejds- og familielivet og de almindelige steders udfordringer og pres for en tid toner ud, når man er i skoven. Klosterheden giver ro i sindet, siger de besøgende.

"Det er også mere roen når du kommer derud – det er noget helt andet. I stedet for du står inde på en fabrik dagen lang".⁵⁰

Klosterheden tilbyder og tillader kompensation for den tidslige og rumlige disciplinering, som hverdagens logik er ordnet efter. Klosterheden bruges eksempel-

49 Interview UB 20.10.2020. Kvinde ca. 50 år. Bor i Lemvig.

50 Interview LM 13.10.2020. Mand ca. 35 år. Bor i Lemvig.

vis til familiesammenkomster, hvor de vante rammer brydes og den almindelige adfærd ændres.

”Vi har faktisk holdt børnefødselsdag derude lige siden de var helt små. [...] Der er plads, så det er sindssygt godt. Alle slapper af, der er ikke noget med ’du må ikke løbe over den vej’, ’du må ikke gå den vej’. Det er så dejligt.”⁵¹

Samtidig spejles og udstilles hverdagens stress og jag af oplevelserne i skovens rum. Det er noget flere eksplicit ønsker at give videre til deres børn:

”Jamen jeg håber, det giver mine børn noget de også kan opleve. De oplever mig nok lidt anderledes end derhjemme, når vi skal ud ad døren. Man har en anden tid... ja, jeg er nok lidt mere... også fordi jeg er mere på hjemmebane [i skoven]”.⁵²

Flere sammenligner skoven og deres oplevelse af den med ord som katedral og domkirke. De udtrykker en diskret, men alligevel markant fornemmelse af noget de forbinder med en religiøs følelse. Der er ikke tale om voldsomme og livsforandrende åbenbaringer af guddommelig indsigt eller inspiration, sådan som religiøse epifanier ofte beskrives i litteraturen. De besøgende fortæller typisk om mere eller mindre flygtige oplevelser af skoven som et rum, hvor alle sanser er i brug, og hvor følelsen af den bløde skovbund under skoene sammen med synet, duften, smagen, lyden af skoven giver en følelse af fortryllelse.

”**PN:** Der er en helt speciel atmosfære i sådan en skov. **RH** og **HG:** JA det er der altså! **HG:** Bare lyden fra træerne [...] At finde sådan et stykke med store graner, hvor der er rum nedenunder, sådan en morgen i foråret ved solopgang ved 4-5tiden, hvor der er næsten stille, og fuglene de er ved at vågne op. Det er noget af det bedste jeg ved. Det er ligesom at stå i en koncertsal”.⁵³

Et ord som Paradis er ikke et ord, de besøgende tager i munden, men flere fortæller om øjeblikke af en særlig magi eller skønhed. En hørte en bæver fælde et træ. En anden så ræveunger på nært hold. En tredje oplevede en kronhjort i brunst. En fjerde befandt sig pludselig tæt på en ulv. En femte snakker med skovens planter.

51 Interview BL 20.10.2020. Kvinde ca. 35 år. Bor i Lemvig.

52 Interview LBM 21.10.2020. Mand ca. 40 år. Bor i Lemvig.

53 Fokusgruppe II 28.1.2020. 3 deltagere i alderen 65-85. 2 mænd, som har boet tæt på skoven hele deres liv, den ene har arbejdet i skoven. 1 kvinde, som har boet tæt ved skoven i over 50 år.

En sjette bruger sin mobiltelefon med optagelser af fuglelyde til at kommunikere med forskellige fuglearter i skoven. En syvende udtrykker det sådan:

”Jeg kalder tit [...] skoven mit ’sanctuary’, for det er bare sådan et fristed, hvor man kan slappe lidt af og sænke paraderne og tage det roligt og bare gå og nyde at være omgivet af smuk natur og frihed, eller hvad man kan sige”.⁵⁴

Diskussion

Klosterheden Plantage er et fredens og frihedens rum for de mennesker, som færdes regelmæssigt i området. Samtidig har vi i denne artikel gennemgående vist, at Klosterheden også er et magtens rum, hvor den danske stat dagligt udøver den ædle kunst at regere og disciplinere sine subjekter – det være sig mennesker, dyr eller planter. Denne tvetydighed og tilsyneladende paradoks understreger et af Klosterhedens væsentlige karakteristika, som jo også er et af selve heterotopiens grundlæggende kendetegn – evnen til at omfatte og sidestille flere forskellige og i grunden uforenelige rum i ét sted.⁵⁵ Klosterhedens betydning for de besøgende som rum for compensation og frihed i forhold til det tidspres og de forpligtelser, mange forbinder med dagliglivets almindelige steder, viser, hvordan heterotopien på én gang er forbundet med og står i modsætningsforhold til de almindelige steder.

”Heterotopian sites do not sit in isolation as reservoirs of freedom, emancipation or resistance; they coexist, combine and connect”.⁵⁶

Dette analytiske perspektiv bidrager til en forståelse af, hvad en skov er, og hvad den betyder, som oftest er fraværende i såvel den kulturhistoriske som den mere forvaltningsorienterede faglitteratur. Betoningen af Klosterheden som heterotopi indebærer, at skovens rekreative rum – såvel som selve begrebet rekreation – ikke kan analyseres for og i sig selv, men nødvendigvis må ses i relation til de sociale og politiske rum, som brugerne lever i og er en del af. Det er således påfaldende, hvordan besøgende i interviewene gør det klart, at de på eget initiativ og med stor selvfølgelighed yder en markant indsats for at holde sig i form, afstresse, komme ned i tempo som en væsentlig del af deres regelmæssige besøg i Klosterheden. I det lys kan man se Klosterhedens heterotopiske kvaliteter som forbundet med et mere velkendt og centralt begreb for Foucault, nemlig begrebet om ”governmen-

54 Interview NR 3.6.2020. Interview NR 3.6.2020. Kvinde ca. 20 år. Er vokset op tæt på skoven.

55 Foucault 1986, s. 25.

56 Johnson 2013, s. 800.

tality” eller ”the conduct of conduct”, som viser sig i borgernes evne og vilje til at styre sig selv i pagt med staten eller arbejdsmarkedets ønsker og rationalitet.⁵⁷ Klosterheden er i den optik et attraktivt rum med høje træer og frisk luft, som statsmagten stiller til rådighed for borgerne, som via deres adfærd i dette rum ”subjektificeres” som gode, ansvarsfulde, selvstyrende borgere.⁵⁸ En sjælden gang vælger en borger at benytte skoven til at afslutte sit eget liv, en handling som er i absolut modsætning til Naturstyrelsens ønsker og mål for området. Men generelt viser datamaterialet, som artiklen bygger på, en overvældende høj grad af samspil mellem de statslige og personlige aspekter af styringsmagten, som Nicholas Rose har kaldt for henholdsvis ”techniques of domination” og ”techniques of self”.⁵⁹

”[...] Governing people, in the broad meaning of the word, is not a way to force people to do what the governor wants, it is always a versatile equilibrium, with complementarities and conflicts between techniques which assure coercion and processes through which the self is constructed or modified by himself.”⁶⁰

De samfundsborgere, som ikke af sig selv mestrer passende ”techniques of self”, kan i Klosterheden deltage i kurser i at styre sig selv (bedre), såsom kurser der skal føre til ryggestop, bekæmpe tilbøjeligheder til stress eller lignende. Naturstyrelsens medarbejdere udgør i den sammenhæng statsmagtens mere pastorale magtform igennem ydelsen af personlig rådgivning, støtte, og omsorg, der skal indgyde borgerne handlekraft til at opnå den livsstil og psykiske balance, som statsmagten anser for god og vigtig for borgerne.⁶¹ Skoven som rum for udøvelsen af pastoral magt bidrager dermed til at udvikle borgernes ”governmentalitet” igennem ”subjection” og ”subjectification”.⁶² Det sker primært i selve møderne mellem Naturstyrelsen og borgerne. Men træerne og planterne spiller også med i denne proces. De senere årtiers tilpasning af plantagen fra et industrielt forstlandskab af nåltræer i snorlige rækker til mere pastorale landskaber med varieret skov, bl.a. omkring den reetablerede Møllesø, kan ses som udtryk for, at Naturstyrelsen via selve områdets fysiske indretning og design imødekommer befolkningens behov for særlige typer af landskabsrum til at rekreere i. Ingen har lyst til at få styr på sin stress eller holde op med at ryge i mørket mellem rækker af dunkle, ensformige grantræer. Den slags kalder på lysninger og løvtræer.

57 Se Dean 2010.

58 Citeret fra Rabinow 1984, s.17.

59 Rose 1999, s. 52.

60 Foucault, 1993, s.203–4.

61 Citeret fra Dean 2010, s. 90–99.

62 Citeret fra Valverde 2007, s.165.

Spørgsmålet er, om træer og planter – nogle af dem i hvert fald – dermed indgår i den statslige pastorale magt i mødet med vandrende, cyklende, kørende subjekter på tur gennem skoven. De står og fortryller i morgenlyset eller aftensolen, de udsender liflige dufte. De blomstrer og springer ud hvert forår og forsvinder igen i et brus af efterårets farver nogle måneder senere. De er kropslige og stoflige. De masserer og aktiverer de besøgendes sanser, så der opstår stærke følelser af glæde, ro, tryghed, fællesskab, velvære og ny energi til at vende hjem til livets almindelige steder og løfte de opgaver, der venter dér. Meget tyder på, at Naturstyrelsen for længst har erkendt træernes, planternes, og dyrenes potentiale som omsorgs- og healingsgivere for borgerne. Og at samme Naturstyrelse velvilligt har kastet sig over styringen af ikke bare træer og planter og dyr, men også den menneskelige sjæl og samfundssind. Opretholdelsen af Klosterhedens heterotopiske kvaliteter har længe været indskrevet i driftsplanerne, dels som en del af statsmagtens omsorg for eller disciplinering af sine borgere, dels som indtægtsgivende virksomhed.

De besøgende i Klosterheden anerkender gennemgående i interview, at træer og planter er af afgørende betydning for oplevelsen af Klosterheden som et særligt og anderledes sted/rum end dagliglivets øvrige steder. Men pudsigt nok kender de sjældent de enkelte plantearters navne og biologiske kendetegn og behov. De fleste kan udpege enkelte træers navne og en håndfuld eller to af blomster og svampe. De skelner mellem løv og nåletræer og også mellem fyr og gran (men ikke så ofte hvilken gran). Ligeledes kender de fleste til kantareller, men færre genkender Karl Johan, tragtkantarel, pigsvamp, fluesvamp eller blomkålssvamp. Flere nævner arter som porse, viol, bregne, guldregn, gyvel, ulvefod, blå ensian, lyng, brombær, enebærbusk, revling (sortbær) og tyttebær, når de beskriver skoven. Men græsser, buske og mosser er grundlæggende ukendte for størsteparten af de besøgende.

Konklusion

Hvad er Klosterheden Plantage, og hvad betyder den for de mennesker, der færdes i den?

I artiklen har vi analyseret Klosterhedens forskellige heterotopiske kvaliteter. Ud over at bidrage til en forståelse af skoven som både spejling og modsætning til det omgivende samfund åbner heterotopibegrebet for en analyse af skoven som en heterogen og overlappende samling af bio-kulturelle rum. Dermed fremstår skoven som andet og mere end den relativt homogene enhed, som hyppigt optræder i faglitteraturen, eksempelvis alias en "rekreationsskov".

Artiklens fokus på Klosterheden Plantages heterotopiske kvaliteter matcher næppe andre, mere storladne narrativer og berømte kulturelle modeller af og for

skoven. Man kunne ganske vist med en vis ret anføre, at Klosterheden ligesom Frankrigs skove i 1600-tallet repræsenterer et ideal om rationel skovdrift som en del af statsmagten og dens orden. Eller at Klosterheden er et sted, hvor almindelige mennesker føler sig fri mellem træer og buske, der styres af en beskyttende statsmagt, sådan som skribenter om Robin Hood engang drømte om. Det er også sandt, at mange besøgende i Klosterheden oplever skoven som et sted, hvor de, ligesom Thoreau beskrev det i "Walden", føler sig i live på en mere ægte og sand måde, end de gør på de mere almindelige steder i deres liv. Derudover er Klosterheden et sted, hvor besøgende har spirituelle oplevelser af skoven som en form for religiøst rum, der vækker minder om Muirs oplevelser i 1800-tallets Californien, selvom de besøgende i Klosterheden ikke nødvendigvis kan beskrive nærmere, hvad de mener med det.

Men ingen af de mennesker, hvis opfattelser og oplevelser af Klosterheden, som denne artikel bygger på, omtalte den i nationalromantiske vendinger. Modsat repræsentationer af skoven i tysk kulturhistorie, er der tilsyneladende intet specifikt dansk, eller for den sags skyld vestjysk, ved Klosterheden, sådan som de besøgende omtaler den. Alligevel viser analysen af skovens heterotopiske kvaliteter, at Klosterheden i høj grad repræsenterer den danske statsmagt og dens forhold til sine subjekter. Plantagens historie er nært forbundet til historien om halvandet århundredes forandringer i dette forhold, inklusive dets skiftende og modsætningsfyldte kompleksitet. Derudover er det selvfølgelig historien om en masse træer og planter, som med tiden voksede sig store og blev til en udramatisk skov, styret af en udramatisk stat i de udramatiske skæbners land. Det er et kolossalt betydningsfuldt sted. På spørgsmålet om, hvordan de ville have det, hvis Klosterheden blev fældet eller brændte ned, svarede samtlige informanter utvetydigt, at det ville være et forfærdeligt, uoverskueligt, tragisk eller voldsomt tab.

Litteratur

- Barczewski, S. 2000: *Myth and national identity in nineteenth-century Britain: the legends of King Arthur and Robin Hood*. OUP Oxford.
- Damsholt, T. 2012: "Diversitet og museale heterotopier – om naturalisering of nationalisering af kulturel diversitet i migrantnationer". *Nordisk Museologi*, 2., s. 33-46.
- Dean, M. 2010: *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. Second Edition. Sage Publications. Los Angeles. London. New Delhi. Singapore. Washington DC.
- Esmann Knudsen, K. 2019: *Paradis på Jord – Havernes Kulturhistorie*. U Press.
- Ford, C. 2004: "Nature, Culture and Conservation in France and Her Colonies 1840-1940". *Past & Present*, Nr. 183, s. 173-198.

- Foucault, M. 1993: "About the beginnings of the hermeneutics of the self". *Political Theory*, vol. 21, 2.
- Foucault, M. 1986: "Of Other Spaces". *Diacritics*, vol. 16, nr. 1. (S)
- Foucault, M. 1994: *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*. Routledge.
- Fritzbøger, B. 1994/2005: *Kulturskoven: Dansk skovbrug fra oldtid til nutid*. København: Gyldendal.
- Genocchio, B. 1995. "Discourse, discontinuity, difference: the question of other spaces." Watson, S.; Gibson, K. (red.): *Postmodern cities and spaces*. Oxford: Blackwell, s. 35–46.
- Gravers, M. 2001: "Karen Notions of Environment – Space, Place and power in a Political Landscape". In Poulsen, E.; Skov, F.; Lakanavichian, S.; Thanisawanyangkura, S.; Borgtoft H.; Høiris, O. (red.) *Forest in Culture – Culture in Forest. Perspectives from Northern Thailand*. Foulum. Research Centre on Forest and People in Thailand, s. 55-84.
- Henwood, K. og Pidgeon, N. 2001: "Talk about woods and trees: threat of urbanization, stability, and biodiversity." *Journal of Environmental Psychology*, No. 21.2, s. 125-147.
- Isager, L.; Graugaard, E.; Lund Andersen, M.; Bjørn Knudsen, I.; Bækgaard, J. 2022: "Klosterheden Plantage igennem 150 år – en overraskende historie om bæredygtighed". *Temp – Tidsskrift for Historie*, nr. 24, s. 53-70.
- Ivarsson, S. 2001: "Man, Nature and Environmentalism in Thailand: The Role of Buddhism". In Poulsen, E.; Skov, F.; Lakanavichian, S.; Thanisawanyangkura, S.; Borgtoft H.; Høiris, O. (red.) *Forest in Culture – Culture in Forest. Perspectives from Northern Thailand*. Foulum. Research Centre on Forest and People in Thailand, s. 33-54.
- Jakobsen, A. og Rubæk, K. 1981: *Arbejde Adler 1911-1981*. Jubilæum og historie. Arbejde Adlers forlag.
- Johnson, P. 2006: "Unravelling Foucault's 'different spaces'", *History of the Human Sciences*, Vol. 19, No. 4, s. 75-90.
- Johnson, P. 2008: "The modern cemetery: a design for life", *Social and Cultural Geography*, Vol. 9, No. 7, s. 777-790.
- Johnson, P. 2013: "The Geographies of Heterotopia". *Geography Compass*, Vol. 7, No. 11, s. 790-803.
- Kahraman, D.; Pak, B. og Scheerlinck, K. 2018: "Production of heterotopias as public spaces and paradox of political representation: A Lefebvrian approach". *ITU A|Z*, Vol. 15, No. 1, s. 135-145.
- Lefebvre, H. 1991: *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, H. 2003: *Urban Revolution*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Lord, B. 2006: "Foucault's museum: difference, representation, and genealogy". *Museum and Society* Vol. 4, No. 1, s. 11–14.
- Muir, J. 2012: *Collected Works of John Muir*. Benediction Classics.
- Oustrup, L. 2007: "Skovopfattelse blandt danskere og i skovlovgivningen." Center for Skov, Landskab og Planlægning/Københavns Universitet. *Forest and landscape Research*, Nr. 38.
- O'Brien, E. A. 2005: "Publics* and woodlands in England: well-being, local identity, social learning, conflict and management." *Forestry: An International Journal of Forest Research*, Vol. 78, Issue 4, s. 321–336. <https://doi.org/10.1093/forestry/cpi042>
- Pressemeddelelse fra Miljøministeriet citeret i *Politiken* 17.7.2013.
- Rabinow, P. 1984: *Michael Foucault. The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books.
- Radford, G. P., Radford, M. L., Lingel, J. 2015: "The library as heterotopia: Michel Foucault and the experience of library space". *Journal of Documentation*, Vol. 71, No. 4, s. 773-751
- Rose, N. 1999: Inventiveness in Politics. *Economy and Society*, Vol. 28, No. 3, s. 252-269.
- Saldanha, A. 2008: "Heterotopia and structuralism". *Environment and Planning A*, Vol. 40, No. 9, s. 2080–2096.
- Schackley, M. 2002: "Space, Sanctity and service; the English cathedral as heterotopia." *International Journal of Tourism Research*, 4, s. 345-352.
- Schama, S. 1995: *Landscape and Memory*. London. Harper Press.
- Sode-Madsen, H. 1985: *Ungdom uden arbejde. Ungdomsforanstaltninger i Danmark 1933-1950*. Rigsarkivet.
- Thoreau, H. D. 1854/2015: *Walden. Livet i Skovene*. Gyldendal
- Topinka, R. 2010: "Foucault, Borges, Heterotopia: Producing Knowledge of Other Spaces". *Foucault Studies*, No. 9, s. 54-70.
- Valverde, M. 2007: "Genealogies of European states: Foucauldian reflections". Review article. *Economy and Society*, Vol. 36, No. 1, s. 159-178.

Utrykt materiale

Lemvig Museums arkiv

Interviews, spørgeskemaer, "postkort" og observationer m.m. findes i Lemvig Museums arkiv.

Skov- og Naturstyrelsen Vestjyllands arkiv (i Klosterheden)

Driftsplan for Klosterhedens Distrikt, 1956 – 1971. Udarbejdet af Skovreguleringen 1956.

Websider

Ordnet.dk: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=skov&tab=for> (Besøgt 3/5 2022)

Naturstyrelsen om Klosterheden: <https://naturstyrelsen.dk/naturoplevelser/naturguider/klosterheden/historie/> (Besøgt 16/3 2022)

Naturstyrelsen om bævere: <https://naturstyrelsen.dk/drift-og-pleje/baevere/> (Besøgt 3/5 2022)

Driftsplan for Klosterhedens Statsskovdistrikt 2002 – 2017. Naturstyrelsen. <https://naturstyrelsen.dk/media/nst/Attachments/Driftsplan20022017.pdf> (Besøgt 2/2 2021)

English summary***Klosterheden Plantation – a forest of trees and heterotopias***

Klosterheden Plantation in Western Jutland is Denmark's third largest forested area. Klosterheden has transitioned from heath to forest since 1880 when it was designated a Danish state forest. During the 1970s, the Government began to manage the forest with a view not only to timber production but to establish facilities for public recreation as well. The article analyses what kind of forest Klosterheden Plantation anno 2022 is and what the forest means to its nearly 180.000 annual visitors. Based on interviews with the forest users and other data sources the article examines Klosterheden as a space and place for sports and aesthetic experiences, recreation, joy and well-being. It is argued that for the users of the forest Klosterheden is a heterotopia or “another” or “different” space and place, in a Foucauldian sense, compared with the other spaces and places lived in or frequented by the users.⁶³ Many people regard Klosterheden as a therapeutic space or as a space where they can walk or run or cycle and feel free in the midst of everyday life's often hectic and stressful schedules. Everybody hugely enjoys the forest and its trees and plants but very few know and recognize the tree and plant species that make up the forest and its heterotopic qualities.

63 Citeret fra Foucault 1986.